

ARKÝŘ NEBO RIZALIT ?

„Zde vizte, jak pečlivě jsem se vyhnul jakékoli architektonické tradici: rizality, římsy, obruby a štíty jsou pro mne antikvizovaným, překonaným stanoviskem. Obezdím prostě otvory okenní a dveřní a „klidnou“ plochu stěn ponechám štukatérovi nebo malíři, aby ji vyzdobil naturalistickými motivy.“

(Antonín Bráf, Architektonický obzor, 1902)

„Ještě silněji působí anglická moderna na poslední dílo tohoto Kotěrova tvůrčího období, na rodinný dům s ateliérem sochaře Stanislava Suchardy ve Slavičkově ulici (1905 -1907): stavbu už téměř bez secesních ozdob ... a s výrazně tvarovanými strmými střechami, arkýři a komíny.“

(Rostislav Švácha, Od moderny k funkcionalismu)

Arkýř a rizalit, dva architektonické prvky, které do vnější podoby staveb vnesl už starověk, dvacáté století, století modernismu, takřka pohřbilo. První citát je reakcí přívržence stavitelského historismu, který v tehdejší odborném časopise s výstižnou ironií popisuje postupy architektonické moderny. Druhý dokladem toho, že ani ideový vůdce české individualistické moderny, Jan Kotěra, neodvrhl tyto tradiční prvky ani snadno, ani náraz. Před sto léty však tyhle stavební články už spíše jen komplikovaly jinou snahu, daleko zásadnější: vývoj k opravdu moderní, *přeskupené* dispozici rodinného domu. O co tehdy šlo? Dnes nám přijde už zcela samozřejmé, že obytné místnosti domu s velkými okny, tato „nejhezčí či nejreprezentativnější“ fasáda, míří k *jihu*, jihozápadu či alespoň k jihovýchodu. Tehdy byla ale určující poloha *ulice* a bylo nepředstavitelné, aby v případech, kdy je vedena podél severní fasády domu, do ní mířila okna od kuchyní, schodišť či toalet. To zkrátka musel pravý gentleman považovat za nepřipustné a záchod tak ortodoxně mířil na zahradu, k jihu, zatímco obytný salón do ulice, k severu. Arkýře a rizality předstupovaly ovšem nejčastěji před líc fasády obytných místností - a vzdát se jich (a také veškeré další té *dekorativní veteše*, jak nazýval tyto stavební články Adolf Loos) nutně znamenalo nakročení k jistému výrazovému vyrovnání obou fasád. Moderní, přeskupená dispozice se trochu nečekaně objevuje u vlastního domu architektonického tradicionalisty Jana Kouly už v r. 1895 (Slavičkova 17): malý arkýř do ulice si ovšem jako přesvědčený konzervativce neodpustí a vloží do něj alespoň schody na půdu...

A mimochodem, Kefalín, čo si predstavujete pod takým pojmom *arkýř*, he?, zeptal by se asi major Terazky blahé paměti. (A mě pořád překvapuje, kolik lidí si arkýř plete s rizalitem). *Arkýř* (z latinského

arcere = opevňovat, ohrazovat) je tedy výstupek, vyložený před průčelím budovy či z jejího nároží, posazený na tzv. krakorcích (nosnících, vystouplých ze zdiva) či na prodloužených trámech stropu nad přízemím. Kromě rozšíření vnitřního prostoru je jeho smysl i v tom, že umožňuje výhled do stran, podél fasády. *Rizalit* (z italského *risalto* = výčnělek) vystupuje také před ostatní průčelí, ale na rozdíl od arkýře už od základů, ne až nad přízemím. Vystupuje-li rizalit výrazněji, mluvíme často už o *křídle* budovy. Půdorysně obdélnému rizalitu se podobá *apsida* (z řeckého *hapsis* = oblouk, zaoblení), půlobloukovitý či polygonální výběžek, dnes slavicí v různých kreacích ve stylu podnikatelského baroka svůj velký comeback, většinou ovšem (zcela neodolatelné !) před fasádou jídelny.

A když už jsme v těch definicích: v rizalitovém výběžku na parcelách hluboko zastavěných často vznikal v 18. a 19. století jakýsi nepřímý, přes hlavní místnost, osvětlený přístěnek, zvaný *alkovna* (z arabského *al kubbe* = dutina, jeskyně). Stávala v ní většinou postel a bývala oddělena od ostatního pokoje závěsem či parapetní zídkou. Naproti tomu *nika* (z italského *nicchio* = mušle) je pravouhlý či okrouhlý výklenek hlavního prostoru, vznikající pouhým prohloubením v tloušťce zdi. Navenek, při pohledu na fasádu domu, se tedy nika, na rozdíl od alkovny, nijak plasticky neprojevuje. Známý je také výraz *kuchyňská nika* pro označení malé kuchyně ve výklenku zdi, jak ji známe z našich garsoniér. Nika sama o sobě má výrazný dekorativní charakter, mnohý chalupář, který si v ní zřídil polici na knihy či kořenky, bude dobře vědět, co mám na mysli. Zřídíme-li si ale niku v obvodové zdi, bývá dobré ji alespoň částečně izolovat proti únikům tepla, i když tím ovšem snížíme její hloubku.

Konec definic. Pojd'me si teď povědět, proč architekti dnes arkýře ani rizality či apsidy na rodinných domech příliš nemilují. Převládající důvody jsou dva: jde o architektonické články, obtěžkané přespřílišnou historickou zátěží, a za druhé - jsou obecně líbivé a amatérskými projektanty hodně snadno zneužitelné.

Musíme mít na paměti prvotní účel těchto článků, který byl buď obranný nebo mělo vyložení výběžku na krakorci smysl v snadném odvedení splašků a exkrementů mimo obvod stavby. Udělá-li se totiž dostatečně hluboký rizalit či arkýř, mohu z jeho bočních oken *flankovat*, tzn. střílet i podél fasády (a nejen dopředu v nevelkém úhlu, jak to umožňují běžná okna). Vyložím-li záchod na krakorci, padá z něho veškerá nezdoba pěkně dolů, vedle domu (říkávalo se tomu *prevít* nebo *prevét*). (V Sovětském svazu, této nejpokrokovější zemi všech dob, kde zítra často znamenalo včera, vymysleli projektanti obdobně chytré zařízení pro shoz odpadků v moskevských panelácích, kterému říkali *musaraprovód*. Roura vedla celým domem a dole končila

v jakési místnosti pro kontejnery či popelnice, které však asi nikdo nikdy nevyvážel. Postupně se tak tyto socialistické prevíty zaplnily nevábným obsahem a puch, který se z nich po bytech linul, často nedokázala ztlumit ani oblíbená voňavka manželek důstojníků Rudé armády, zvaná *Důchy Maskvy...*). Uznejte sami: dnes už nemusíme ani flankovat kolem našich rodinných vilek (v nejhorším lze vždycky zavolat naši čackou policii, nebude-li zrovna příliš zdecimována rozháněním srazu nějakých mániček), ani chodit s potřebou do prevítu. Arkýř i rizalit jsou tedy v tomto smyslu jednoznačnými anachronismy. Dají se snad aplikovat jen jako zdobný, ozvláštňující prvek bez funkce, ale právě na to je dnešní převládající architektonický názor velmi citlivý, ba spíše alergický.

A druhý důvod ? Kdo má oči, aby viděli, musel už mnohokrát kroutit hlavou nad umístěním polygonální apsidy ve štítové straně domu. Většinou tu doslova zeje v excentrické poloze a rozchvacuje tak celou tuto domovní stranu, bývají k dovršení vši té hrůzy ukončena šikmo, pod přesahem střechy. Přidá se k tomu ještě štítová lodžie s balustrádou, obloučkové zakončení bílých plastových oken, hrubá, zářivě světle modrá či žlutá zateplovací omítka... Pro srovnání (za které se zároveň omlouvám): je to taková morbidita jako buchtičky se šodó, smažené v příliš zamřelé rypouši placentě na vyjetém motorovém oleji... (Ještě se vám neudělalo zle ?).

Rizalit či apsida bývá častěji akceptovatelná v umístění na okapové straně domu. Architektonické články, které vybíhají před líc zdiva, sem patří mnohem přirozeněji, například jako řešení vstupu apod. V „sladkých“ katalogových projektech však bývá apsida nabízena jako útulné místo pro umístění jídelního stolu. Většinou pak ovšem zjistíme, že se sem žádný stůl nevejde, máme-li ten „velkopanský“ požadavek, že ke stolu patří také židle... I když je apsida dost prostorná, přece myslím stojí za zamyšlení, spokojíme-li se pro náš největší pokoj s umístěním nábytku, který nám apsidou naoktrojoval anonymní projektant. Není lépe nechat se prostorem inspirovat a vyzkoušet více možností? Podle oblíbeného klišé mnohé ženy často předělávají svůj byt s opravdovou vášní - a já jim tleskám. Je-li zkrátka byt jednou hotov, cosi končí - a možná příliš brzy... (Manžel, srdnatě přemísťující sofa či piáno z jednoho rohu do druhého, má ovšem můj obdiv rovněž). A k čemu je apsida, ze které jsme právě odstěhovali jídelní stůl ? Snad sem jen umístit bustu tchyně na mramorovém soklu, na křeslo tu totiž ze všech stran táhne...

Větší smysl má apsida jako prostor, kudy prochází domovní schodiště (které většinou nepřemísťujeme, že). Z několika dobrých důvodů bývá sem tam výhodné vysunout jej mimo základní obvod stavby, zvláště u schodišť, spojujících jednotlivé byty, kde např.

netrváme na vnitřní teplotě obytných místností. Takový rizalit pak má stejné zdůvodnění ve všech podlažích budovy - kapotuje vertikální komunikaci. U „jídelnové“ apsidy v přízemí povstane většinou shodný prostor i v podkroví, jehož využití se často hledá jen s opravdu velkým násilím. Nebo jste už viděli osmiúhelnou almaru ?

Radím tedy, aby bylo kolem těchto stavebních článků našlapováno jen velmi zlehka a s největší obezřetností. Jejich výtvarné i funkční působení se totiž opravdu často může obrátit proti nám. Proberme je nejprve v klidu se svým architektem a když nám je rozmluví, inu, stanou se horší věci. (Třeba to, že bychom si takový arkýř opravdu vybudovali...).

Ing. arch. Jan Rampich